

Taalpolitiek en lager onderwijs in het koninkrijk der Nederlanden, jaren 1820

Het beleid ten aanzien van de taalgrensgemeenten en het Franstalige landsgedeelte

MAURITS DE VROEDE

† Professor em. K.U. Leuven¹

Koning Willem I heeft, zoals bekend, de opdracht om de twee delen van zijn koninkrijk te versmelten zeer ter harte genomen. De welvaartspolitiek, de kerkelijke politiek, de onderwijspolitiek, de taal- en de cultuurpolitiek vallen, naar de formulering van Bornewasser (1983, 251-259), als de middelen te beschouwen die werden aangewend "om van een formeel staatsverband een organisch natieverband te maken". Het belang van het op die respectieve terreinen gevoerde beleid kan men op verschillende wijze evalueren, waarbij natuurlijk het uiteindelijke resultaat doorslaggevend wordt. Wat de taalkwestie betreft, heeft L. Wils, ingaande tegen vroegere auteurs, betoogd dat ze "op zichzelf weinig gewicht" had en dat de taalpolitiek voor de koning zelf "weinig belang had, vergeleken bij zijn verlichte strijd tegen het 'fanatisme'". Naar verluidt heeft die politiek het nationaal bewustzijn weinig beïnvloed en ook weinig reacties uitgelokt (Wils, 1977, 81-87; 1992, 129-130). Dit laatste wordt in een recent overzicht door E. Witte bijgetreden – de machtselite bleef Franstalig en het gewone volk onberoerd – maar ook genuanceerd door de opmerking dat de eis tot vrijheid van taalgebruik in de tweede petitiebeweging dan toch mede centraal stond (Witte, 1998, 3001).

Voor feitelijke gegevens over de ontwikkeling van de taalpolitiek blijft men intussen aangewezen op het werk van A. De Jonghe (1943), dat uit 1943 dateert, afgezien van de nog oudere dissertatie van F. Blauwkuip (1920). Het berust op bronnenstudie, maar bevat ook scheve voorstellingen en die vindt men terug tot in recente literatuur. Zo gaat het niet op, de vestiging van

¹ Maurits De Vroede stuurde deze bijdrage kort voor zijn overlijden (8/01/2002) in. De redactie besloot het artikel postuum te publiceren, mede om de nagedachtenis te eren van een medewerker van het eerste uur (hij was de redacteur van het themanummer 'Het volksonderwijs in België in de 19de eeuw', *BTNG*, X, 1979, 1-2) en van een vruchtbaar historicus, bedrijvig tot in zijn laatste levensdagen. Voor een necrologie, zie M. Depaeppe in het *Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, II, 2001, 6-8.

rijkslagere scholen in Waalse steden als een taalpolitieke maatregel voor te stellen.² Als men vermeldt dat de koning niet heeft toegestemd in de oprichting van een kweekschool te Luik, is dat correct voor het jaar 1817, maar men zou er dienen aan toe te voegen dat hij dat in 1829 wel heeft gedaan. Waar het luidt dat het Nederlands de voertaal was in de rijkskweekschool te Lier, verlieze men niet uit het oog dat er ook Frans werd onderwezen (De Vroede, 1970, 204). De Jonghe toonde in elk geval aan, dat met het oog op de vernederlandsing ook aan het lager onderwijs een belangrijke rol werd toebedeeld. Hij noemde de onderwijspolitiek overigens "een essentieel element van de taalpolitiek". Indien men daaronder verstaat dat de op onderwijsgebied genomen maatregelen in functie stonden van de taalpolitiek, valt dat voor het lager-onderwijsbeleid in zijn geheel in geen dele te onderschrijven. Het doel van dat in het Zuiden gevoerde beleid was primordiaal geen ander dan het lager onderwijs te verheffen uit de achterlijke staat waarin het zich tegen het eind van de Franse tijd nog bevond en het op dezelfde hoogte te brengen als in de Noordelijke provinciën. Indien daarbinnen ook aandacht naar het taalgebruik is uitgegaan, was het hoofdzakelijk op instigatie van de koning, niet op initiatief van het onderwijsdepartement. In wat volgt worden daar voorbeelden van gegeven.

Hier zij opgemerkt dat het onderwijsbeleid in het Zuiden nooit door een wet geregeld werd, maar uitgestippeld door ministeriële resoluties en instructies. Dat gebeurde met de bedoeling de verantwoordelijkheid bij het departement te laten, "zonder het gezag des konings eenigermate bloot te stellen". De koning kon gebeurlijke wijzigingen laten doorvoeren zonder vroegere eigen beschikkingen te moeten veranderen.³ Maatgevend waren eerst de "Voorlopige Instructie" die in 1817 aan de Onderwijsjury's, opgericht in elke provincie, werd gegeven en vervolgens, in 1821-1824, de al even "Voorlopige Instructie voor de districts-schoolopzieners en Commissien van Onderwijs in het Zuidelijk deel van het Rijk".⁴ Opvallend genoeg, in geen van beide wordt over de te gebruiken voertaal van het onderwijs iets gezegd. Alleen kregen de inspecteurs onder meer als opdracht, erop toe te zien dat in die lagere scholen waar de leerkrachten een rijkswedde genoten binnen de gewone schooltijden

² Voor het doel van de rijkslagere scholen cf. De Vroede (1970, 240).

³ Rapport van A. Van den Ende, 29/3/1824: Bi.Za. 4205. Zie ook I. Van Hoorn (1907, 293).

⁴ Teksten in de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden*, (nov. 1817) 837-844; (juni 1821) 482-508.

"niet dan waarlijk lager onderwijs" werd gegeven, d.w.z. niet een leerstof die in de colleges en athenea werd geprogrammeerd.⁵

Aan de Instructie uit 1821 waren toegevoegd: "Nadere bepalingen wegens het afnemen en afleggen der examens", examens die tot het bekomen van een onderwijzersakte waren vereist. Daarin treft men tussen de Nederlandse en de Franse tekst illustratieve verschillen aan. Voor de Nederlandstalige leerkrachten was kennis van "de Nederduitsche taal" vereist, voor de Franstaligen niet (De Jonghe, 1943, 198 noot 4, zelf opgemerkt). Voor hoofdinspecteur A. Van den Ende, de draaischijf van het onderwijsbeleid, was onderricht van een tweede taal in de lagere school uit den boze (*Ibid.*, 197) en hij werd daarin door minister A.R. Falck, die bovengenoemde instructie uitvaardigde, gevolgd. Wijzigingen werden er nadien niet in aangebracht. De beleidsinstanties opteerden dus voor het beginsel streektaal-voertaal. Anderzijds kon uit het koninklijk besluit van 15 september 1819, dat wel niet over het lager onderwijs handelde maar het gebruik van de landstaal, het Nederlands, in de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen per 1823 voor de "behandeling van openbare zaken" oplegde, worden afgeleid dat in die provincies ook in het openbaar lager onderwijs – openbaar tegengesteld aan huisonderwijs – het Nederlands de voertaal moest zijn. Falck heeft dat in 1823 ook duidelijk gesteld (*Ibid.*, 198).

Het besluit van 15 september 1819 werd door een ander, *d.d.* 26 oktober 1822, ook op de arrondissementen Brussel en Leuven toepasselijk verklaard. Dat gold dus ook voor de stad Brussel. Nu hebben A. Behling en M. De Metsenaere in een artikel uit 1982 juist aangetoond dat de centrale onderwijsinstanties het gebruik van het Nederlands wel hebben voorgeschreven in de lagere scholen die te Brussel door het Rijk of door de stad werden georganiseerd, maar op de particuliere scholen – die ook behoorden tot het onderwijs dat "in het openbaar" werd gegeven – niet hebben toegekeken. In de meeste was het Frans de voertaal en de particuliere scholen telden veel meer leerlingen dan de andere. Aan de verfransing werd aldus geen paal en perk gesteld (Behling & De Metsenaere, 1982, 199-230). Onderzoek zou moeten aantonen hoe het in andere steden van het Vlaamse land met het taalgebruik in de particuliere scholen precies gesteld was, al kan men nu al wel zeggen dat het Frans ook daar aan zijn trekken is gekomen. Er valt in dit verband op te merken dat de regeringsmaatregelen tot verbetering van het gemeentelijk onderwijs hoofdzakelijk het platteland betroffen. Rijkswedden werden in regel alleen voor dorpsonderwijzers ter beschikking gesteld, met de

⁵ Teksten in de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden*, (juni 1821) 500 en 484.

bedoeling de gemeentebesturen te bewegen tot, of te helpen bij het tot stand brengen van degelijk ingerichte schoollokalen en onderwijzerswoningen.⁶

Waarom dan wel rijkswedden voor met onderwijs van het Nederlands belaste leerkrachten in de taalgrensgemeenten en in het Franstalig landsgedeelte, ook in steden? Buiten de desiderata van de koning zelf valt dat niet te verklaren. De bedoelingen waren duidelijk: consolidatie van de taalgrens ten nadele van het Frans en verspreiding van het Nederlands in de Franstalige – en Duitstalige – landsdelen. De daartoe genomen maatregelen heeft De Jonghe per provincie aangegeven, maar zijn uiteenzetting liep vooral over de genesis ervan. Hebben ze ook succes gehad? Als antwoord op die vraag verneemt men alleen, en zonder veel adstructie, dat er voor de studie van het Nederlands wel belangstelling is gegroeid, maar dat het onderwijs door weinig deskundige leerkrachten werd gegeven (De Jonghe, 1943, 239). Met betrekking tot de taalgrensgemeenten en het Franstalige landsgedeelte heb ik de genomen maatregelen nader onderzocht, aan de hand van de onderwijsarchieven in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag.⁷ Dat moet toelaten het betoog van De Jonghe aan te vullen en hier en daar te corrigeren en de vraag naar het effect omstandiger te beantwoorden.

1. 'TAALGRENS'-GEMEENTEN

Bekommernis om het Nederlands in de taalgrensgemeenten is vooreerst met betrekking tot West-Vlaanderen tot uiting gekomen. In augustus 1822 kreeg minister Falck van de koning de opdracht, na te gaan hoe de kennis van die taal in de Franstalige gemeenten van de provincie kon worden bevorderd. Falck vroeg daarop informatie aan de West-Vlaamse Commissie van Onderwijs en kreeg op 11 oktober haar antwoord toegestuurd. Het luidde daarin dat alleen het Frans in gebruik was in negen gemeenten: Komen, Neerwaasten, Dottenijs, Helkijn, Herseaux, Luigne, Moeskroen, Rekkem en Spiere. Twee talen werden gesproken, althans door de Vlamingen, in elf andere lokaliteiten.⁸ De Commissie betoogde dat in de negen bovengenoemde in de toekomst alleen onderwijzers mochten worden benoemd die onderwijs in de twee talen konden geven en dat men kon beginnen met ondermeesters aan

⁶ Ook aan kleine steden die eerder als dorpen werden beschouwd of, voor grotere, tot medefinanciering van armenscholen.

⁷ Onderwijs viel in 1815-1818 onder het Commissariaat-generaal voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, in 1818-1824 onder het ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën, vervolgens onder het ministerie van Binnenlandse Zaken.

⁸ Aalbeke, Bossuit, Hollebeke, Houtem, Kooigem, Lauwe, Outrijve, Rollegem, Waasten, Wervik en Zandvoorde.

te stellen om Nederlands te onderwijzen. Zonder financiële tussenkomst van de regering viel dat echter niet te realiseren. De Commissie stelde dan ook voor, aan de te benoemen ondermeesters een rijkswedde (van fl. 64) toe te kennen, als supplement bij de gemeentelijke toelage. Falcke legde dat voorstel ongewijzigd aan de koning voor en het werd omgezet in een K.B. van 15 november 1822. Voor ondermeesters in de negen lokaliteiten stelde het voor de jaren 1823-1825 een rijkswedde ter beschikking,

"met verdere bepaling, dat in den loop van voorsch. drie jaren of ten einde van dezelve, door gedachte gemeenten zoodanige schikkingen zullen moeten worden beraamd, dat op hare scholen door derzelve hoofdonderwijzers of anderszins *behoorlijk* onderwijs in de Nederduitsche taal gegeven worde".⁹

Welke uitvoering heeft dat gekregen?

In juli 1824 was er nog alleen te Komen een ondermeester in functie. Het jaar nadien gaf hij ontslag. Zijn wedde werd in maart 1826 toegewezen aan de aldaar aan te stellen hoofdonderwijzer en verhoogd tot fl. 70. Deze man is er spoedig gekomen, deed het goed, kreeg in oktober 1827 een verhoging van fl. 80 en bleef er ook nadien werkzaam. Een ondermeester werd nergens anders aangesteld. De voor Luigne en Spiere voorziene rijkswedden werden bij K.B. van 4 juni 1825 ingetrokken: er bestond in die gemeenten geen school. Nadien is er wel een gekomen: de aldaar fungerende schoolmeesters kregen in 1827 een rijkswedde (van fl. 50) toegewezen, op voorwaarde dat ze Nederlands zouden onderwijzen. De wedden voor Dottenijs, Herseaux, Moeskroen en Neerwaasten, verhoogd tot fl. 70, waren bij K.B. van 4 juni 1825 reeds toegekend aan de aldaar fungerende onderwijzers en die voor Helkijn, verminderd tot fl. 56, aan een "schoolmatres" die er in haar schooltje aan jonge kinderen ook Nederlandse les gaf. Wat kan dat dan wel geweest zijn? Te Moeskroen trad een Waal in functie die zich nog op het Nederlands moest toeleggen. In januari 1830 werd de uitbetaling van zijn wedde geschorst. Te Neerwaasten bleef de voertaal Frans, waarnaast "een weinig" Nederlands werd onderwezen. Het bovengenoemde K.B. van 4 juni 1825 verhoogde ook de wedde voor een te Rekkem aan te stellen ondermeester, maar die is er zeer waarschijnlijk niet gekomen.¹⁰

Wat de andere elf gemeenten, door de Commissie gesignaleerd, betreft, heeft een K.B. van 1 oktober 1827 een rijkswedde toegezegd aan

⁹ Rapporten, voorstel en K.B.: Bi. Za., 4143.

¹⁰ De vermelde besluiten en stukken betreffende aanstellingen in de genoemde lokaliteiten: Bi. Za., 4211, 4276, 4278, 4360 en 4505 (voor Komen); 4259, 4505 en 4513 (voor Dottenijs, Helkijn, Herseaux, Moeskroen en Neerwaasten); 4241 en 4387 (voor Luigne en Spiere). Zie ook De Jonghe (1943, 215).

ondermeesters te Houtem, Waasten en Zandvoorde en aan de onderwijzers te Aalbeke en te Rollegem. Deze laatsten waren er reeds werkzaam. Gegevens over hun bekwaamheid ontbreken. Te Houtem was eind 1827 een ondermeester in functie, terwijl er te Waasten en te Zandvoorde blijkbaar geen werd aangesteld. De rijkswedden werden in elk geval niet toegekend. Te Houtem en te Zandvoorde evenals in het gehucht Ploegsteert te Waasten is de voertaal Frans gebleven, waarnaast zoals te Neerwaasten een beetje Nederlands werd gegeven.¹¹

Al bij al laten die gegevens toch besluiten dat men zich van het Nederlands onderwijs in de West-Vlaamse taalgrensgemeenten niet veel kan voorstellen.

De Franstalige gemeenten in Limburg kwamen in tweede instantie aan de orde. In opdracht van de koning vestigde zijn secretaris De Mey van Streefkerk er op 15 november 1822 de aandacht op van Falck, met last om na onderzoek eventueel een analoog voorstel te doen als betreffende West-Vlaanderen. De minister rapporteerde op 1 februari 1823. Hij signaleerde negen Franstalige gemeenten: Bassenge, Eben-Emael, Roclenge-sur-Geer, Lanaye en Wonck in het kanton Maastricht, Corswarem in het kanton Sint-Truiden, Otrange, Herstappe en Diets-Heur in het kanton Tongeren. In de laatste twee werd naar verluidt ook Nederlands gesproken. In die negen lokaliteiten was het door schoolmeesters gegeven onderwijs nauwelijks noemenswaard. Het aanstellen van ondermeesters zou dus én voor het onderwijs én voor de verspreiding van het Nederlands nuttig zijn. Falck stelde dan ook rijkswedden voor ondermeesters voor, ten bedrage van fl. 75, behalve voor Herstappe omdat de bevolking daar te klein was. Daarop volgde het K.B. van 22 februari 1823 dat de gevraagde rijkswedden toezegde, zoals voor West-Vlaanderen voor drie jaar en met de bepaling dat de gemeenten binnen die tijd het nodige moesten doen om in hun school behoorlijk Nederlands onderwijs te doen geven.¹² Wat is daarvan terecht gekomen?

De rijkswedde voor Corswarem werd in oktober 1824 ingetrokken: ook deze gemeente bleek nu te klein om een school op te richten. Tot dezelfde conclusie kwam men betreffende Diets-Heur. De voor die gemeente voorziene wedde werd in 1825 toegevoegd aan die voor Otrange en toegekend aan een jongeman, in 1801 geboren te Tongeren, die in 1824 tot onderwijzer werd aangesteld. Hij behaalde dat jaar een akte van de vierde (= laagste) rang en in 1827 een van de derde rang, nadat hij te Maastricht een normaal cursus had gevolgd. Zijn onderwijs werd in 1828 door de schoolinspecteur goed bevonden. De wedde voor Bassenge en Roclenge werd in 1823 toegekend aan

¹¹. Stukken betreffende Aalbeke en Rollegem: Bi. Za., 2090. Zie ook De Jonghe (1943, 216).

¹². Bi. Za., 4148 en 4150.

een negentienjarige, dat jaar in Bassenge als onderwijzer aangesteld, met als opdracht het onderwijs van en in het Nederlands in zijn school tot alle leerlingen uit te breiden. De kinderen uit Roclengé trokken echter naar de Franstalige school in het naburige Houtain-Saint-Siméon, wat onze jongeman ertoe bracht zijn post eind 1825 te verlaten. Hij vestigde zich te Roclengé, waar de burgemeester afkerig stond ten aanzien van het Nederlands, maar waar met rijkssubsidie een nieuwe school werd gebouwd. Daar kreeg hij de rijkswedde, waarvan de betaling eind 1825 was geschorst, in 1827 terug. Te Lanaye kwam er evenmin een ondermeester. De wedde werd daar bij K.B. van 1 juli 1823 toegekend aan een 21-jarige die er sedert een paar maanden fungeerde en in het bezit was van een akte van de vierde rang, maar die meer prijs stelde op Frans dan op Nederlands. In 1826 vertrok hij. De vacature werd pas in 1829 vervuld met de aanstelling van een kandidaat zonder ervaring uit Maastricht. Te Eben-Emael ging de wedde in 1823 naar een sedert het jaar tevoren als schoolmeester aldaar gevestigde Maastrichtenaar, met verplichting, zoals te Bassenge,

"op zijne school het onderwijs van en in de Nederduitsche taal meer en meer uit te breiden en daarin alle de leerlingen zijner school allengskens te doen deelen".

Bij zijn examen voor de Limburgse Onderwijsjury was hij in 1819 afgewezen – zijn kennis van het Nederlands liet te wensen – en het jaar nadien was hij dan toch goed genoeg bevonden voor een plattelandsschool. Nederlands gaf hij alleen aan leerlingen uit het naburige Kanne. Aanvankelijk leek zijn onderwijs bevredigend te zijn, maar het liep met de man snel mis. In november 1824 werd hij wegens dronkenschap ontslagen. Zijn opvolger viel ook al niet te best mee. Voor onderwijs van het Nederlands deed hij weinig moeite. Van het gemeentebestuur en van het plaatselijk schoolcomité kreeg hij geen steun. Met de revolutie van 1830 moest hij zijn post verlaten. Te Wonck, waar de inwoners voor Nederlandstalig onderwijs niet te vinden waren, kwam er evenmin een ondermeester. Pas eind 1827 ging de wedde hier naar een onderwijzer met vierde rang, tevoren ondermeester re Maastricht, wiens bekwaamheid de inspecteur in 1828 redelijk en in 1829 matig noemde.¹³

¹³. De betreffende stukken in Bi.Za., 4218 en 4221 (voor Corswarem); 4222 en 4226 en Rijksarchief Maastricht, Verbalen van de Jury/Commissie van Onderwijs, VII en X-XIV (voor Otrange en Diets-Heur); Bi.Za., 4155 en 4157 en Rijksarchief Maastricht, als boven, VIII, X en XI, evenals het verbaal van de gouverneur, 3/12/1827, nr. 12 (voor Bassenge en Roclengé); Bi.Za., 4155, 4157 en 4287 en Rijksarchief Maastricht, als boven, V-VIII en X (voor Lanaye); Bi.Za., 4152, 4230, 4357 en 4545 en Rijksarchief Maastricht, als boven, III-IV, VIII en X, de correspondentie Schmalhausen en verbaal van de gouverneur, 5/2/1830, nr. 2 (voor Eben-Emael); Bi.Za., 4364 en Rijksarchief Maastricht, als boven, XII-XIII (voor Wonck).

De koning wenste wel dat in de Limburgse taalgrensgemeenten het Nederlands de voertaal van het onderwijs zou worden, maar waar kan dan, buiten wellicht te Otrange, behoorlijk Nederlands onderwijs zijn gegeven?¹⁴

Van bekommernis voor het Nederlands in gemeenten van de provincie Luik is niet veel te bespeuren geweest. Voor zover ze tot uiting is gekomen, maakte ze deel uit van de pogingen om hier lagere scholen op de been te brengen. Dat gold vooral het kanton Landen. In januari 1825 heeft de provinciegouverneur gerapporteerd dat in 17 van de 26 gemeenten aldaar een school ontbrak, dat er in negen andere alleen maar slechte scholen bestonden en in twee "passables". Te verwonderen viel dat niet: bij zulke kleine bevolking – gemiddeld 350 inwoners – kon een meester er van onderwijs niet leven. Rijkswedden waren hier strikt noodzakelijk. Volgens de arrondissementscommissaris konden die best toegewezen worden aan vier lokaliteiten: Neerhespen, Neerwinden, Racour en Walshoutem. Bij de aldaar aan te stellen leerkrachten konden ook de kinderen uit het omliggende school lopen. Na een klacht van de ontvanger van de registratie en domeinen in het kanton, die gebrek aan onderwijsmogelijkheden met de vinger wees, volgde in 1826 nader onderzoek. Inspecteursrapporten uit september van dat jaar en maart 1827 bevestigden de bedroevende situatie van het lager onderwijs in dat arme gewest. Het voorstel om in de vier bovengenoemde lokaliteiten een school op te richten werd herhaald en de koning gaf machtiging daartoe op 12 juni 1827. Het K.B. van 10 september 1828 verleende, naast subsidies voor het tot stand brengen van lokalen, rijkswedden (van fl. 100) voor onderwijzers, aan te stellen in de vier gemeenten. Enige verplichting tot het geven van Nederlandstalig onderwijs werd hier niet geformuleerd. Onderwijzers werden er in december 1828 of januari 1829 aangesteld. Te Neerhespen gaf de betrokkene al spoedig ontslag. Hij werd in februari 1830 vervangen.¹⁵

Het K.B. van 10 september 1828 verdeelde ook een som van fl. 600, in juni 1827 reeds toegezegd, voor aan te stellen leerkrachten die met Nederlands onderwijs zouden worden belast in andere lokaliteiten dan de bovengenoemde. Het wees aan Sint-Martens- en Sint-Pieters-Voeren samen fl. 150 en 75 toe voor een onderwijzer en een ondermeester, hetzelfde aan Henri-Chapelle en fl. 150 aan Homburg, op voorwaarde dat de onderwijzer aldaar een ondermeester aanwierf. Te Sint-Martens-Voeren werd een onderwijzer in mei 1829 tegen de zin van het gemeentebestuur geautoriseerd. Te Henri-Chapelle aanvaardde een

¹⁴. Luidens de missive van administrateur D.J. van Ewijk aan de gouverneur van Limburg, 22/10/1825: Rijksarchief Maastricht, als boven, X.

¹⁵. Rapporten, voorstellen en besluiten: Bi.Za., 4226, 4298, 4310, 4313, 4343 en 4423. Stukken betreffende aanstellingen: Bi.Za., 4440 en 4484 (Neerhespen); 4427 (Neerwinden); 4439 (Racour en Walshoutem).

kandidaat Letteren en Wijsbegeerte zonder onderwijzersakte de functie eind november 1829. Van een ondermeester voor het Nederlands viel geen spoor te bekennen. Te Homburg ging de rijkswedde in 1830 naar een Vlaming die, als Nederlandstalige, geen ondermeester behoefde.¹⁶ Voegen we er nog aan toe dat in het naburige Gemmenich in 1827 aan de onderwijzer een rijkswedde werd toegekend zonder enige bepaling inzake taalgebruik.¹⁷

Op last van de koning kreeg de gouverneur van Zuid-Brabant in 1823 opdracht, na te gaan wat in de taalgrensgemeenten van zijn provincie kon worden gedaan om het gebruik van het Nederlands te bevorderen. In dit verband valt alleen een K.B. van 26 oktober 1824 te vermelden, bepalend dat voor Bierghes en Saintes samen een Nederlandstalige school zou worden opgericht, wat de gouverneur had gesuggereerd. Die school werd evenwel pas op 7 januari 1829 geopend, met als onderwijzer een Utrechenaar die een rijkswedde toegekend kreeg, maar die het er slechts enkele maanden uithield. Tot benoeming van een opvolger werd in maart 1830 autorisatie verleend.¹⁸

Aan ondermeesters belast met onderwijs van het Nederlands werd anderdeels een rijkswedde toegewezen in vijf Waals-Brabantse gemeenten: Wavre (K.B. van 15 februari 1821), Jodoigne, Nivelles en Walhain-Saint-Paul (K.B. van 2 augustus 1826) en Genappe (K.B. van 11 juli 1827). In die gemeenten werden door toedoen van hoofdinspecteur Van den Ende zoveel mogelijk jonge oud-leerlingen van de rijkskweekschool te Lier aangesteld. Te Wavre volgden er drie elkaar op in de jaren 1821-1827. Na hen kwam er een assistent uit de armenschool te Brussel. Te Jodoigne fungeerde een ex-kwekeling van Haarlem en Lier van januari 1827 tot januari 1828, waarna een jonge Brabander hem opvolgde. Te Nivelles kon een andere Lierse kwekeling, in functie sedert mei 1827, het niet goed vinden. Hij vertrok al na enkele maanden en werd pas *medio* 1828 vervangen. Te Walhain-Saint-Paul wilde de onderwijzer geen ondermeester. Hij moest zelf Nederlands geven en kreeg daartoe de helft van de wedde die voor een ondermeester was voorzien. Hij werd in 1829 ontslagen. Te Genappe was van juli 1826 tot juli 1828 een gewezen assistent uit de Brusselse armenschool werkzaam. Hij werd door een andere jonge assistent opgevolgd.¹⁹

¹⁶. Besluit van 10/9/1828: Bi.Za., 4423. Stukken betreffende aanstellingen: Bi.Za., 4462 en 4469 (Sint-Martens-Voeren); 4492 en 4502 A (Henri-Chapelle); 4511 (Homburg).

¹⁷. Bi.Za., 4365 en 4375.

¹⁸. Bi.Za., 4430, 4446, 4489 B en 4515. Zie ook De Jonghe (1943, 220-221).

¹⁹. Bi.Za., 4122, 4170, 4211, 4281, 4408 en 4410 (voor Wavre); 4326, 4374 en 4388 (voor Jodoigne); 4294, 4328, 4374 en 4405 (voor Nivelles); 4242, 4245, 4308, 4350 en 4502 B (voor Walhain-Saint-Paul); 4294, 4305 en 4432 (voor Genappe).

Een rijkswedde ging bij K.B. van 8 juli 1826 ook naar de onderwijzer van Court-Saint-Etienne, op voorwaarde dat hij zelf een ondermeester voor het Nederlands zou aanstellen.²⁰ Of die er ook gekomen is, kon ik niet achterhalen.

2. HENEGOUWEN, NAMEN EN LUXEMBURG

In verband met taalgrensgemeenten valt uit Henegouwen niets te signaleren. Om het Nederlands in die provincie te verspreiden werden evenwel, op last van de koning, maatregelen genomen, en wel meer dan in Waals-Brabant. Een K.B. van 2 maart 1826 zegde rijkswedden toe aan ondermeesters, te belasten met onderwijs van het Nederlands en aan te stellen te Beaumont, Braine-le-Comte, Charleroi, Fontaine-L'Évêque, Gosselies, Le Roeulx, Lessines, Leuze en Quiévrain. Bovendien zou te Ath een Nederlandstalige sectie bij de stedelijke school worden opgericht. Een K.B. van 14 april 1828 wees voor het Nederlands onderwijs ook een rijkswedde toe aan de ondermeester te Soignies, die er in die functie reeds werkzaam was.

Te Fontaine-L'Évêque trad een ondermeester vermoedelijk niet in dienst. Te Le Roeulx ging de wedde in 1829 naar de onderwijzer, van wie het luidde dat hij wat Nederlands kende. In de overige gemeenten werden ondermeesters aangesteld, van wie er één te Leuze, overigens direct hoofd van de armenschool werd. Het was een schoolmeesterszoon uit Lesdain, die echter tijdens zijn studie in de Lierse kweekschool goed Nederlands had geleerd. In de overige gevallen werden hoofdzakelijk taalmeesters aangesteld, naast een paar jongeren die elders reeds als ondermeester werkzaam waren geweest en één kandidaat Letteren en Wijsbegeerte. Waren die ook met het Nederlands vertrouwd? Op twee na waren ze allen van Waalse origine. Drie onder hen traden in 1826 in dienst (Beaumont, Charleroi en Lessines), drie in 1827 (Ath, Braine-le-Comte en Gosselies), één in 1828 (Soignies) en één in 1829 (Quiévrain). Te Lessines en te Charleroi bleven ze tot 1828 en 1829 in dienst, waarna ze werden vervangen. Zouden die leerkrachten voor onderwijs van het Nederlands belangstelling hebben gekregen? Van één onder hen, te Braine-le-Comte, vernemen we dat hij vrijwel geen leerlingen had. Symptomatisch is bovendien dat ze er bij de revolutie van 1830 haast allen mee stopten. Alleen te Lessines en te Beaumont waren de betrokkenen in november 1830 nog in dienst. De schoolinspecteur gaf toen aan de ondermeester in laatstgenoemde stad de opdracht Vlaams te onderwijzen in plaats van Hollands ... In de

²⁰ Bi.Za., 4159, 4163, 4291, 4438 en 4495.

stedelijke school te Ath werd het onderwijs van het Nederlands met de revolutie afgeschaft.²¹

Wat de provincie Namen betreft vallen slechts enkele geïsoleerde maatregelen te noteren. In 1822 zond Van den Ende een Lierse kwekeling, geboren in Amersfoort, naar Philippeville als ondermeester belast met onderwijs van het Nederlands. Van 1823 af kreeg die een rijkswedde, maar zijn werkzaamheden leverden niet veel op. Hij trok in 1826 weg en de wedde werd bij K.B. van 12 december overgebracht op Andenne. Een aanstelling aldaar is mij niet bekend. Tegelijk werd ook een rijkswedde uitgetrokken voor een ondermeester te Ciney. Hier is er eind december 1827 een in dienst getreden.²²

In 1823 vroeg de gemeente Gembloux een rijkswedde (van fl. 300) voor een ondermeester die uitsluitend met onderwijs van het Nederlands zou worden belast. Na de Onderwijsjury en de gouverneur van Namen bracht ook minister Falck een ongunstig advies uit:

"Te hoog toch zouden de uitgaven loopen, zoo men op 's Rijks kosten beginnen wilde om het onderwijs der Nederduitsche taal te doen geven ten platten lande in de Waalsche provinciën?"

De koning liet echter vragen of het "loffelijk doel" van Gembloux met een kleinere toelage toch niet kon worden bereikt, waarop Falck bij de gouverneur informatie inwon. Hoewel uit de gemeentelijke kas niets te verwachten viel, kende een K.B. van 23 oktober 1824 toch een rijkswedde (van fl. 150) toe, op voorwaarde dat de aan te stellen ondermeester ook een jaarlijkse gemeentelijke toelage van fl. 200 zou krijgen.²³ Of er een ondermeester aangesteld werd, is mij niet gebleken.

Het hierboven genoemde K.B. van 1824 stelde tevens een rijkswedde beschikbaar voor een ondermeester, ook met onderwijs van het Nederlands belast, te Boussu-en-Fagne. Van den Ende had hier de hand in het spel. Hij was goed bekend met de onderwijzer aldaar, die sedert 1817 zelf een rijkswedde genoot en die dankzij een ruime subsidie (fl. 1000) zijn lokaal kon vergroten en inrichten. De zoon van die man werd in 1818 kwekeling te Lier en bleef er tot 1824. Vader zond de directeur van de kweekschool elk jaar een stuk wild, allicht om de goede relaties te onderhouden, en in december 1824

²¹. Bi.Za., 4396 (Soignies); 4302 en 4310 (Leuze); 4302 (Beaumont); 4302 en 4480 (Charleroi); 4302 en 4512 (Lessines); 4312 (Ath); 4367 (Braine-le-Comte en Gosselies); Rijksarchief Mons, Régimes français et hollandais, bundels 762 en 765 (Charleroi, Leuze en Quiévrain), 762, 763 en 765 (Lessines), 765 (Ath, Beaumont, Braine-le-Comte, Gosselies en Le Roeulx).

²². Bi.Za., 4159, 4162 en 4374 (voor Philippeville); 4357 (voor Ciney).

²³. Bi.Za., 4154, 4171-4172, 4218 en 4221.

werd zoonlief tot ondermeester benoemd. Hij is dat tot 1830 gebleven en moest dan vertrekken: de revolutie betekende ook te Boussu het einde van Nederlands onderwijs.²⁴

Verder valt nog te vermelden dat op verzoek van de stad Namen bij K.B. van 29 mei 1827 een rijkswedde (van fl. 400) werd toegezegd aan een ondermeester voor het Nederlands bij één der stedelijke armenscholen. In 1828 werd er iemand aangesteld.²⁵

Wat Luxemburg betreft, valt een verschil op tussen het Frans- en het Duitstalige deel. Aanvoerend dat Hoog- en Nederduits oorspronkelijk dezelfde taal waren, betoogde de koning, in tegenstelling tot zijn ambtenaren, dat voor de Duitstalige gemeenten van het groothertogdom inzake Nederlands onderwijs meer moest worden gedaan dan in de Waalse provincies (De Jonghe, 1943, 231).

Eind 1826 werden vooralsnog aan enkele Duitstalige gemeenten rijkswedden verleend voor ondermeesters, belast met onderwijs van het Nederlands.²⁶ Daarbij is het evenwel gebleven. Wel waren tevoren reeds rijkswedden voor ondermeesters toegekend, in het Franstalige zowel als in het Duitstalige landsgedeelte, maar alleen met de bedoeling enkele degelijke scholen tot stand te brengen. Ondermeesters voor het Nederlands werden nadien in Franstalige gemeenten evenmin aangesteld. Ook de normaalcursussen die te Luxemburg werden georganiseerd laten een op te merken verschil zien (De Vroede, 1970, 295-324). De deelnemers werden er in twee secties, een Franse en een Duitse, ingedeeld. In deze laatste werd het Nederlands als vak, naast verschillende andere, in 1826 ingevoerd, althans in de twee hoogste van de drie afdelingen.²⁷ In de Franse sectie is dat nooit het geval geweest.

Op grond van de hier naar voren gebrachte gegevens kan men het effect van de maatregelen inzake lager onderwijs, in het raam van de door de koning gestimuleerde taalpolitiek ten aanzien van de taalgrensgemeenten en de Franstalige provincies, niet hoog aanslaan. Eind 1827 stipte Van den Ende

²⁴ Bi.Za., 4066, 4070, 4093, 4099, 4231 en 4511-4512. Cf. J. de Boussu (XIII (1936-1937), 49-55, 84-90, 97-108, 137-141, 181-188, 194-200, 231-236; XIV (1937), 13-16; 1825, 113-117).

²⁵ Bi.Za., 4339 en 4400.

²⁶ K.B. van 13/12/1826 betreffende Diekirch, Echternach, Esch/Sauer, Ettelbrück en Grevenmacher: Bi.Za., 4314.

²⁷ De geprogrammeerde leerstof vindt men in de jaarlijks gepubliceerde brochure *Verzeichnis der Lehrgegenstände etc* Verzeichniz der Lehrgegenstände, welche in den verschiedenen Klassen, aus welchen der deutsche Curs der in dem Athenäum von Lützemburg für die Primär-Lehrer des Grosz-Herzogthums errichteten Musterschule besteht, werden abgehandelt werden.

reeds aan dat het verlenen van rijkswedden niet veel uithaalde.²⁸ Veel meer is het ook nadien niet geworden. Het toewijzen van de toegezegde wedden is in een aantal gevallen uitgebleven. Aanstellingen van ondermeesters kwamen laat en lieten bij gebrek aan gekwalificeerd personeel herhaaldelijk op zich wachten. Snelle personeelwisselingen en vooral het stopzetten van het onderwijs van het Nederlands in 1830 wijzen niet op veel belangstelling bij het potentiële publiek. Wat kon onderwijs van een tweede taal in de lagere school overigens betekenen? Waarbij men ook bedenke dat, vooral op het platteland, het "schooljaar" voor de meeste kinderen tot enkele maanden beperkt bleef.

²⁸. Nota van 14/11/1827: Bi.Za., 4396.

AFKORTINGEN

Bi.Za. Algemeen Rijksarchief te Den Haag, Binnenlandse Zaken

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Algemeen Rijksarchief te Den Haag, Binnenlandse zaken.

*Bibliothèque des instituteurs.*²⁹

*Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden.*³⁰

Rijksarchief Maastricht, Verbalen van de Jury/Commissie van Onderwijs.

Rijksarchief Mons, Régimes français et hollandais.

Literatuur

BEHLING (A.) & DE METSENAERE (M.), "De taalsituatie in het lager onderwijs te Brussel tijdens het Verenigd Koninkrijk (1814-1830)" in: *Taal en sociale integratie*, VI, 1982, pp. 199-230.

BLAUWQUIP (F.), *De taalbesluiten van Koning Willem I*, Amsterdam, 1920.

BORNEWASSER (J.A.), "Het koninkrijk der Nederlanden 1815-1830" in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Weesp, 1983, dl XI, pp. 251-259.

DE BOUSSU (J.), "Contributions à l'histoire de l'enseignement populaire au début du XIXe siècle. Les Bastien, maîtres d'école à Boussu-en-Fagne", *Le guetteur wallon*, XIII (1936-1937); XIV (1937).

DE JONGHE (A.), *De taalpolitiek van koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830). De genesis der taalbesluiten en hun toepassing*, Brussel, 1943.

DE VROEDE (M.), *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842*, Leuven, 1970; (Univ. te Leuven, Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5de r., 7).

²⁹ Zie voor dit tijdschrift M. De Vroede e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw. Deel I. De periodieken 1817-1878*, Gent-Leuven, 1973, p.183.

³⁰ *Ibid.*, p. 164.

VAN HOORN (I.), *De Nederlandse schoolwetgeving voor het lager onderwijs, 1796-1907*, Groningen, 1907.

WILS (L.), "De taalpolitiek van Willem I", *Bijdragen en Mededelingen tot de geschiedenis der Nederlanden*, XCII, 1977, pp. 81-87.

WILS (L.), *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de lage landen*, Leuven-Apeldoorn, 1992.

WITTE (E.), "Taalpolitiek en -wetgeving" in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 3001.

La politique linguistique et l'enseignement primaire au Royaume des Pays-Bas dans les années 1820. La politique menée à l'égard des communes de la frontière linguistique et de la partie francophone du pays.

MAURITS DE VROEDE

RÉSUMÉ

La politique de l'enseignement dans le sud du Royaume Uni des Pays-Bas vise, en premier lieu, à sortir l'enseignement primaire de l'état arriéré dans lequel il se trouve à la fin de la période française et de l'élever au niveau des provinces septentrionales. Si dans le cadre de cette politique l'usage de la langue est pris en compte, c'est principalement à l'instigation du roi et non à l'initiative du Département de l'enseignement. Ce dernier opte pour le principe de l'adéquation entre langue régionale et langue véhiculaire. Mais Guillaume Ier souhaite, lui, consolider la frontière linguistique au détriment du français et étendre la pratique de la langue néerlandaise. Il accorde dans ce but des traitements d'état plus élevés au corps professoral chargé de l'apprentissage du néerlandais dans les communes bordant la frontière linguistique et dans les parties francophone et germanophone du pays. Le dépouillement des archives conservées aux Archives Générales de La Haye montre que cette mesure engendre bien peu de succès.

Language policy and primary education in the United Kingdom of the Netherlands (1820s). The policy regarding the francophone region and the communes of the language border

MAURITS DE VROEDE

SUMMARY

The primary goal of the education policy in the south of the United Kingdom of the Netherlands was to improve the deplorable state of primary education and to bring it to the same level as education in the northern provinces. If that policy included language measures, this was due to the personal initiative of the king, not to the education department which had opted for the principle 'local language = education language'. William I, however, wanted to disseminate the use of Dutch and make the language border shift to the south. To this end, he gave state wages to teachers teaching Dutch in the francophone and German speaking regions and in the communes on the language border. Without apparent success, as is evident from the education archives in the General State Archives in The Hague.